

Душан Достанић

Институт за политичке студије, Београд

## КЛАСИЧНИ ДУХ У ПОЛИТИЦИ ШАРЛ МОРАС И ДЕСНА ОДБРАНА КУЛТУРЕ

DOI 10.5937/kultura2589031D

УДК 316.75

32 Морас Ш.

оригиналан научни рад

Датум пријема: 3. 10. 2025.

Датум прихватања: 27. 10. 2025.

**Сажетак:** У раду аутор настоји да осветли однос конзервативаца према култури из перспективе француског аутора Шарла Мораса. Морас је одабран не само као један од представника деснице, него и као једна од најмаркантнијих личности француској политичкој и културној животи током прве половине XX века. У раду се размишља веза између Морасове критике демократије и одбране класичног духа, као и његов однос према положењу интелектуалаца у демократском режиму. У циљу културне обнове Морас предлаже институционалну обнову, односно повраћање монархији, односно савез између цркве и интелектуалаца.

**Кључне речи:** Шарл Морас, интелектуалци, култура, критика демократије

### Култура и левица

Пишући о феномену „вечне левице“ познати немачки историчар Ернст Нолте (Ernst Nolte) констатовао је снажну напетост између захтева „вечне левице“ и културе, односно могућности култивисаног живота, будући да су обе ове ствари „још од почетка високих култура повезане са разликовањем класа, односно са разликом између сиромашних и богатих“<sup>1</sup>. При томе Нолте указује на Ничеа као филозофа који је био безусловни бранилац културе из чије се касне филозофије може ишчитати предсказање грађанског рата светских размера између заступника културе која искључује правду и заступника „правде“ која се не може помирити са културом. Као што примећује Нолте, култура представља препреку захтевима „вечне левице“, јер подразумева разликовање и хијерархију. Насупрот томе изједначавање је могуће једино „на доле“, односно свођењем на најмањи заједнички садржалац што подразумева брисање сваке диференцијације. Другим речима нивелација нужно подразумева снижавање општег нивоа богатства, али исто тако и опадање образовања и културе. То постаје уочљиво већ код Русоа који „природно стање“ види као стање једнакости, док на културу гледа као

1 Nolte, E. (1993) *Streitpunkte. Heutige und künftige Kontroversen um den Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main: Propyläen, S. P. p. 329.

на врсту перверзије, будући да она почива на подели рада, те према томе негира принцип опште једнакости и успоставља неједнакост. Поред тога, култура захтева и постојање чврстих форми, разграничења и разликовања одређених норми, стандарда и правила који се не могу арбитрарно мењати. Објективни критеријуми показују које су ствари више, а које мање вредне. Напошетку, култура захтева рад. Отуда је Шпенглер (Oswald Spengler) извео закључак да Марксови најфанатичнији следбеници желе поништавање читаве културе како би што више смањили количину неопходног рада.<sup>2</sup> Он се могао позвати на Енгелса који је сматрао да би грчка уметност и наука били немогући без ропства, дакле без рада потлачених. Отуда следи да онај који тражи једнакост мора том циљу жртвовати културна достигнућа. То је било јасно и представницима левице. Тако Нолте за пример узима *Манифест једнаких* као документ у коме изричито стоји да „ако мора, пропадну и све уметности ако ће на крају остати стварна једнакост“.<sup>3</sup>

Да постоји раскорак између високе културе и тежњи за успостављањем једнакости било је и пре Ничеа разумљиво и Фридриху Шлегелу, као и Алексису де Токвилу<sup>4</sup>, али и Николају Берђајеву који је скретао пажњу на немогућност постојања културе без „хијерархијскога континуитета и без квалитативне неједнакости“. Отуда је и руски аутор доводио у питање могућност постојања било какве културе у социјализму.<sup>5</sup> То даље значи да људи могу бити једнаки једино уколико се посматрају са тачке гледишта која је индиферентна према култури, односно из перспективе у којој су све духовне вредности већ поравнате, а разлике у рангу и квалитету се више не признају. Другим речима, општа једнакост у коначници подразумева општу простоту,<sup>6</sup> или како Шпенглер пише: „Исти начин на који се новац зарађује и његово трошење на исту врсту задовољства: *panem et circenses* – више од тога не треба, и више од тога се не разуме“.<sup>7</sup> Наравно, исто се може казати и на други начин: неједнакост представља услов развоја културе, што је опште место међу конзервативним ауторима, иако није увек сасвим јасно каква и колика неједнакост се има у виду, будући да одбацивање „претеране неједнакости“ није реткост међу конзервативцима.

Такође, „есенцијална повезаност“ између „варварства“ и „утопије“ је за Нолтеа барем назначена у марксистичком појму „пракомунизма“.<sup>8</sup> Зато у жељи да човека ослободи „терета повести“, сваки захтев за успостављањем једнакости међу људи-

2 Spengler, O. (1920) *Preußentum und Sozialismus*, München: Verlag C. H. Beck, S. P. p. 74.

3 Nolte, E. (1993) *Streitpunkte*, S. P. p. 331.

4 Tokvil, A. (2002) *O demokratiji u Americi*, preveo Živojin Živojinović, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

5 Berđajev, N. (1990) *Filozofija nejednakosti*, preveo Mirko Đorđević, Mediteran, Oktoih, Titograd, str. 217–230.

6 Достанић, Д. (2024) „Појам 'вечне левице' код Ернста Нолтеа“, *Српска политичка мисао*, бр. 4, стр. 138.

7 Spengler, O. (1933) *Jahre der Entscheidung*, Erster Teil, München: C. H. Beck, S. P. p. 69.

8 Nolte, E. (2011), *Späte Reflexionen*, Wien, Leipzig: Karolinger Verlag, S. p. 115.

ма прећутно прихвата своје примитивистичке последице. „Утолико је примитивизам, без пејоративног акцента, схваћен као оријентација према праисторијским начинима живота, тло у коме је левица укорееена”.<sup>9</sup> У том смислу, примитивизам означава жељу за враћањем у изгубљено првобитно стање, после кога је дошло до кварења. Он представља побуну против сувише комплексне и компликоване цивилизације, односно жељу да се успостави стање које ће упркос томе што је ново одговарати старом, идиличном времену.<sup>10</sup>

Конзервативни аутори не само што су уочили напетост између левичарских захтева и одржања високе културе, већ их је жеља за супротстављањем опадању и декаденцији, односно жеља за одбраном културе одвела на страну политичке деснице. Бранећи културу и ред, конзервативци оправдавају неједнакост и диференцијацију. Тако Шарл Морас (Charles Maurras) каже: „Одбацимо произвољне и симетричне поделе. Оно што живи није симетрично, оно што је природно увек је разнолико. Та разноликост, уосталом, и то одсуство симетрије не искључују ред, доказ је сама природа где ред тако дивно влада.”<sup>11</sup> Своја размишљања Морас своди на формулу: „неједнакост или декаденција, неједнакост или анархија, неједнакост или смрт.”<sup>12</sup> При томе, код Мораса варварство и анархија остају присутни као стална могућност која чека иза угла, те која може бити фатална по друштво.<sup>13</sup> Управо Морас представља један од најречитијих примера конзервативца који је у страху од једнакости, декаденције и пропасти културе постао један од најзначајнијих представника политичке деснице, односно један од аутора код кога су десна политика и очување културе блиско повезани. Будући да је за Мораса демократија представљала „пре свега политичку, економску и социјалну једнакост”<sup>14</sup>, његова одбрана културе немогућа је без одбацивања демократије.

### *Морас и одбрана класичног духа*

Данас је Морасово име релативно слабо познато, иако је био политичар, огорчени полемичар, књижевник, академик, те вођа националистичког и монархистичког покрета Француска акција (*Action française*). Може се рећи да је представљао можда најмаркантнију, а вероватно и најтрагичнију фигуру француског политичког живота у првој половини XX века. Његова улога била је толико значајна да се ни површна историја Француске у прошлом веку не може написати без помена његовог имена. Такође, у своје време представљао је васпитача генерација француске интелигенције, а његов утицај се осећао не само у политичкој сфери већ и на пољу књижевности. Наиме, све до деведесетих година XIX века Морас се и није

9 Nolte, E. (2015), *Historische Existenz: Zwischen Anfang und Ende der Geschichte?*, München: Lau Verlag, S. p. 623.

10 Достанић, Д. (2024), стр. 139.

11 Maurras, C. (1925) *Enquête sur la Monarchie*, Paris: Nouvelle librairie nationale, p. 119.

12 Исто, стр. 92.

13 Maurras, C. (2022) *Meine politischen Gedanken*, Schnellroda: Institut für Staatspolitik, S. p. 18.

14 Радица, Б. (1994) *Аионија Европе*, Београд: Студентски културни центар, стр. 310.

бавио политиком него пре свега књижевном критиком. Због те његове грандиозне улоге у француском јавном животу Пјер Дрије ла Рошел (Pierre Drieu La Rochelle) га је назвао „најутицајнијим политичким мислиоцем после Маркса“<sup>15</sup>, док му је маршал Петен (Philippe Pétain) упутио можда највећи комплимент када га је назвао „најфранцускијим Французом“.<sup>16</sup> Чак и они који су се идеолошки разилазили са њим признавали су Морасу изузетну интелектуалну снагу, препознајући у њему великог писца. Андре Малро (André Malraux) је казао да је Морас „једна од највећих интелектуалних сила данашњице“.<sup>17</sup> Нобеловац Ромен Ролан (Romain Rolland) који се принципијелно противио готово свим Морасовим идејама описао га је 1913. као „највећег представника традиционалног француског духа“.<sup>18</sup> Доста говори и податак да су га за члана Академије наука прихватили његови политички противници које није штедео у полемикама.

Морасовом бриљантном стилу дивили су се интелектуалци и ван граница Француске. Међу његове поштоваоце спадали су Валтер Бенјамин (Walter Benjamin) и Томас Елиот (Thomas S. Eliot) који га је поредио са Вергилијем.<sup>19</sup> У часопису *Criterion* који је Елиот 1922. године основао као „форум за конзервативну европску духовну аристократију“ превођени су на енглески језик списи Мораса, Хуга Хофманстала и Макса Шелера.<sup>20</sup> Године 1937. Елиот је Мораса предложио за Нобелову награду за мир. Међу британске конзервативце који су били у контакту са Морасом спада и Томас Халм (Thomas. E. Hulm) који се под снажним Морасовим утицајем окренуо од Бергсона ка идејама Француске акције.<sup>21</sup> У редовне читаоце Морасовог листа у Немачкој спадао је и Карл Шмит (Carl Schmitt), који је сматрао да је ради о „најинтересантнијим новинама које данас постоје“.<sup>22</sup>

Тако је у међуратној Европи Морас свакако спадао у ред најутицајнијих писаца деснице. Његових ученика и следбеника било је у Португалији, Белгији, Шпанији, Швајцарској и Канади, а његов покрет, Француска акција, представљао је узор према коме су се формирале сличне организације у Румунији и Краљевини Југославији, где је француски образац уочљив већ на нивоу имена организације

15 Hamilton, A. (1971) *The Appeal of Fascism. A Study of Intellectuals and Fascism, 1919–1934*, London: Anthony Blond Ltd, p. 214.

16 Hamilton, (1971) p. 230; Nolte, E. (1990), *Fašizam u svojoj epohi*, preveli Mirjana Popović i Zlatko Krasni, Beograd: Prosveta, str. 89.

17 Hamilton (1971), p. 180.

18 Исто, стр. 179.

19 Asher, K. (1998) “T. S. Eliot and Charles Maurras”, *ANQ: A Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews*, 11:3, p. 27; Hamilton, p. 275.

20 Ludwig, J. Die Konservative Revolution in England, in *Die Konservative Revolution in Europa*, ed. Weißmann, K. (2013) Schnellroda: Institut für Staatspolitik, S. p. 186.

21 Ludwig, S. p. 173.

22 Mehring, R. (2009), *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall. Eine Biographie*, München: C. H. Beck, S. p. 144.

(Румунска односно Југословенска акција).<sup>23</sup> Морасов значај сезао је чак до Латинске Америке. Овај утицај бива још значајнији када се зна да је Морас представљао живу „супротност свих доктрина које су стварале основу француске народне егзистенције“<sup>24</sup> почевши од друге половине XIX столећа. У својим текстовима Морас није штедео ниједну републиканску установу нити њене државнике.

Иако Француска акција није била једина десна организација у тој земљи, она је свакако представљала најважнији сабирни центар политичке деснице унутар Француске. Утицај које је ова организација имала види се не само по тиражима њиховог дневног листа који су ишли и до 200.000 примерака на врхунцу популарности, а за који је Морас редовно писао уводне чланке, него и по структури организације, односно иницијативама, подгрупама и часописима који су били део космоса Француске акције. Поткожни утицај ове организације и Мораса као њеног идеолошког утемељивача опстао је и до данашњег дана. Међу читаоце и поштоваоце Морасовог дела спадају Стив Бенон (Steve Bannon), бивши саветник Доналда Трампа (Donald Trump), Ерик Земур (Éric Zemmour) као и писац Жан Распај (Jean Raspail).

Ипак, потребно је још једном нагласити да Морас није био тек идеолог, а још мање обичан политичар. Он је успео да уједини „највишу методику и највишу политичку страст“,<sup>25</sup> односно да повеже јасно мишљење, полемичку оштрицу и бриљантан стил, чије оружје је био парадокс. Наиме, Морасу је полазило за руком да се против либералне демократије бори оружјем просветитељства, да против револуције буде револуционаран, те да се модерни супротставља средствима модерне. Како је писао један од најбољих немачких познавалаца француске деснице, Армин Молер (Armin Mohler), Морасово учење представљало је најтемељније изграђени „систем“ који је било који десничар у XX веку до тада створио. Једино би се у немачком говорном простору са њим могао упоредити Отмар Шпан (Othmar Spann). Посебно је, академска омладина била фасцинирана тим учењем, јер је оно слично дијалектичком материјализму на свако питање имало спреман прецизан одговор. Стога је Морасова мисаона зграда за Молера била „последњи велики врхунац француске идеологије.“<sup>26</sup> Међутим, то за Молера није изречено као похвала, већ пре као прекор савршено успостављеном систему који избегава додир са „реалношћу модерног света“.<sup>27</sup>

23 Међу српским следбеницима Шарла Мораса посебно место заузимају Момир Николић и Владислав Стакић, односно часопис *Политички преглед* у коме су превођени текстови Мораса, Анрија Масиса (Henri Massis), Леона Додеа (Léon Daudet), и Леона де Монтескијеа (Léon de Montesquieu). Николићева књига *Грађанинов врш*, и садржајно и по својој структури одговара Морасовој књизи *Моје политичке идеје*. Наиме, обе књиге састављене су од одломака раније објављених чланака који су затим сврстани у различите категорије

24 Arenstam, A. (1939), „Šarl Moras“, *Izbor najboljih savremenih članaka*, број 6, Београд, стр. 610.

25 ohler, A. (1958) *Die französische Rechte*, München: Isar Verlag, S. p. 42.

26 Исто, стр. 42.

27 Исто, стр. 43.

Ипак, његов беспрекорно постављени систем учинио је Мораса једним од незаобилазних политичких аутора. Као што је приметио и Нолте, у том систему се, као и код Маркса, политика „не може извући из спреге са теологијом, метафизиком, естетиком, чак и тамо где и сами поричу тај однос.“<sup>28</sup> Таква свеобухватна мисаона целина морала је имати магнетско дејство на образоване слојеве друштва. Велики део француске интелигенције био је „страствени читалац Морасовог часописа *Action Française* који је оличавао тежње и књижевни укус деснице“.<sup>29</sup> Заправо, за Мораса је политика била неодвојива од класичних естетских канона, јер, према његовом уверењу: „Класични дух је управо суштина доктрине више људскости. То је дух ауторитета и аристократије.“<sup>30</sup> Отуда следи да се класични дух има бранити и политичким средствима. За Мораса је чак и држава једно уметничко дело. Као што је приметио Томас Молнар, „класични дух је свуда присутан у Морасовој књижевности, чак и у његовом пуном имену [...] Грчки идеал га је пратио до краја као знак савршенства, врхунског достигнућа, референце и неке врсте унутрашњег сата.“<sup>31</sup>

Са друге стране, уколико је класични дух – дух ауторитета и реда, Морас је веровао је да су романтизам и револуција нешто као „две стабљике, које, иако изгледају другачије, расту из истог корена“.<sup>32</sup> У том смислу је његово дело одиста „дивља полемика против романтике.“<sup>33</sup> Тај корен нереда Морас је видео у Библији реформације сматрајући да се преци револуције, а са њом и преци демократије, „могу наћи у Ђенови, у Витенбергу – још даље у Јерусалиму“.<sup>34</sup> Ту треба тражити семе из кога је доцније проклијала револуција. Црквени раскол подвојио је западну цивилизацију, да би затим реформација срушила хришћанску републику засновану на јединству вере, дисциплини и истим моралним принципима. Одвајање од Рима и ауторитета папе у Морасовој интерпретацији представља усмерење ка Јерусалиму.<sup>35</sup> Наследник духа Азије је романтизам, односно „бедни Русо“, кога Морас замишља као блискоисточног пророка огрнутог камиљом кожом.<sup>36</sup> Ипак, најтежи ударац стигао је од Француске револуције, која је изазвала страховиту декаденцију. Морас је тврдо веровао да је западна цивилизација била „непосредна жртва Француске револуције, јер је била погођена и ударена у своју политичку моћ, у своје друштвено уређење, изазивајући безвлашће и варварство.“<sup>37</sup> Са друге стране, када говори о цивилизацији, Морас на уму има њено грчко порекло, док ју

28 Nolte, E. (1990), нав. дело, стр. 73.

29 Molnar, T. (1999) Charles Maurras, Shaper of an Age, *Modern Age*, Vol. XLI, No. 4, p. 339

30 Maurras, C. (1922) *Romantisme et Révolution*, Paris: Nouvelle Librairie Nationale, p. 270.

31 Molnar, T. (1999), нав. дело, стр. 337.

32 Maurras, C. (1922) *Romantisme et Révolution*, нав. дело, стр. 2.

33 Mohler, (1958) *Die französische Rechte*, нав. дело, стр. 46.

34 Maurras, C. (1922) *Romantisme et Révolution*, нав. дело, стр. 4.

35 Maurras, C (1912), *La Politique religieuse*, Paris: Nouvelle Librairie Nationale, p. 392.

36 Maurras, (1922) *Romantisme et Révolution*, нав. дело, стр. 6.

37 Радица, (1994), нав. дело, стр. 306.

је Рим универзализовао. То наслеђе је поново открила ренесанса, а развој је прекинут реформацијом.<sup>38</sup> Легитимни наследник грчко-римског света је Француска.

Другим речима, за Мораса је веза између културе и политике, лепоте и реда очигледна. Западна цивилизација чији су корени у грчком идеалу и која је снажно уздрмана Француском револуцијом може се опоравити када се успостави нарушени друштвени поредак. Верујући да је читава грчко-хришћанска основа западног света угрожена, Морас је посветио читав свој живот борби против нереда у његовим културним и политичким манифестацијама, желећи да западну цивилизацију сачува од пропасти. Имајући ово у виду, није изненађујуће што је Морас био преокупиран улогом интелигенције. Наиме, он се надао да ће људе од пера придобити за своју ствар, чему је посвећена и једна од његових најважнијих књига *Будућности интелигенције* (*L'Avenir de l'intelligence*) из 1905. године. Од свести интелигенције у крајњем зависи будућност једног друштва.

Иако су „Морасова дела [...] мало превођена, једва да се о њима расправљало (то би данас било политички некоректно), а камоли читала на било ком академском нивоу“,<sup>39</sup> он је још дуго након његове смрти, био веома утицајан у конзервативним круговима, укључујући ту и Томаса Молнара, који је признао да остатак деснице сматра Мораса „својим *maître à penser*“, те да многи међу његовим пријатељима одају почаст Морасовој форми интелигенције. То потврђује да бављење Морасовом мишљу није само ствар за археологију идеја.

### Формирање Морасових политичких ставова

Пре него што се пређе на детаљније разматрање потребно је рећи нешто о његовом политичком формирању, будући да грчки идеал ту поново заузима централно место, као и принципијелно супротстављање демократији.

У главним цртама Морасове идеје формиране су још пре избијања Првог светског рата, при чему је од великог значаја његов боравак у Атини 1896. године. Наиме, Морас одлази у Грчку на прве модерне олимпијске игре као дописник најстаријег француског листа *La Gazette de France*, који је био гласило легитимиста. У Атини је остао три месеца, а тамо пише своју књигу *Антинеја* (*Anthinéa*) „једну од најлепших које је Акропол инспирисао“.<sup>40</sup> У играма Морас не види мирољубиво надметање него препознаје оштру борбу између националиста. Међусобна борба народа изгледа му као фундаментална реалност његовог времена.<sup>41</sup>

Поред борбе народа, импресионирају га културна достигнућа старе Грчке. Ту у Грчкој Морас развија свој појам декаденције који се огледа у паду класичне грчке културе под власт македонских варвара. Морас кривца за пад проналази у демо-

38 Maurras, (2022) *Meine politischen Gedanken*, нав. дело, стр. 150.

39 Molnar, "Charles Maurras, Shaper of an Age", p. 337.

40 Стакић, В. (1939) *Монархистичка доктрина Шарла Мораса. Основи француској историје*, Београд: Француско-српска књижара А. М. Поповића, стр. 57–58.

41 Sanke, M. „Maurras lesen?“ in: Charles Maurras (2022), *Meine politischen Gedanken*, Schnellroda: Institut für Staatspolitik, S. XX

кратији. Под утиском античке културе, као и немачког, односно енглеског утицаја у Грчкој Морас се кући враћа са јасно артикулисаним непријатељством према републиканском режиму који је Француску свео на ранг другоразредне земље. У једном доцнијем интервјуу он је то свео на формулу: „Цивилизацији броја, режиму броја, односно варварству одговара на политичком плану демократија.“<sup>42</sup> У писму Морису Баресу упућеном из Атине Морас каже: „Видео сам најинтелигентнију нацију света, испуњену свим даровима богова, пуну значајних људи, насељену великим грађанима, генералима, говорницима, песницима, моралистима и политичарима, задивљујуће активности на плодном тлу, поред божанског мора, и у мање од век и по – управо као код нас – тој демократији привилегованих је успело да све упропасти.“<sup>43</sup> Највиши културни идеал нестао је као жртва демократије.

Отуда није тешко извести закључак да ће и у борби народа више успеха имати они који одбијају демократију. Класично образовање омогућава Морасу да повуче паралеле између Атине и Француске. Наиме, он држи да је демократија ослабила како Атину, тако и Француску. Она је варварима отворила врата земаља које су некада важиле за узор и представнике високе културе. Отуда следи да уколико Француска не жели да подлегне под варварима и тако понови судбину Атине, она мора да се одвоји од демократије и да прихвати монархију. На другом месту Морас изричито тврди: „Демократија у држави могла би само руинирати државу“.<sup>44</sup> Стога за њега највећа опасност не долази ни од комунизма, ни од социјализма, ни од радикализма већ управо од демократије.<sup>45</sup> Она је оно што је заједничко за све ове три струје. За Француску је, међутим, демократија још опаснија него што је била за Атину, јер она не одговара ни потребама савремености, а њено представништво „није у стању да решава сукобе савременог времена“.<sup>46</sup> Богдан Радица је сасвим тачно приметио: „Зачетак Морасове мисли постављен је у његовој *Антикити*“.<sup>47</sup> Доцније Морас често нуди свој преглед француске историје која треба да покаже да су ред, напредак и територијална проширења везана за период монархије, док напред и пад нације долази са слабљењем краљевске власти и успоставом демократије.<sup>48</sup>

Цивилизација се тако суочава и са спољним и са унутрашњим варварима, при чему је унутрашње варварство опасније. За Мораса су варвари „који долазе одоздо“ они који највише прете.<sup>49</sup> Демократија подстиче ту претњу и само успостављање монархије може повратити ред. У том смислу Морасова позиција се

42 Радица, Б. (1994) *Антикита Европа*, Београд: Студентски културни центар, стр. 308.

43 Sanke, (2022), нав. дело, стр. XI

44 Maurras C. (2022), *Meine politischen Gedanken*, нав. дело, стр. 38.

45 Исто, стр. 57.

46 Радица, (1994), нав. дело стр. 310

47 Исто, стр. 303.

48 Maurras, C. (1921) *La Démocratie religieuse*, Paris: Nouvelle librairie nationale, pp. 92, 93; Maurras, C. (2016) *For a French Awakening*, London: Arktos.

49 Радица, (1994), нав. дело, стр. 313.

не уклапа у схему према којој десница брани *status quo*. Наиме, у затечено стање ствари су спадали република и демократија против којих он отворено наступа од самог почетка. Уколико жели да спаси Француску и њену културу, десница посматрана из овог угла мора постати активна сила која захтева темељне институционалне промене од којих је најважнија поновно успостављање монархије.

Ипак, по повратку из Грчке Морас не улази одмах у политику. Иако је његов поглед на свет већ био формиран, још није одлучио да ли ће поћи путем књижевности или политике. У политику увела га је Афера Драјфус у којој учествује на страни антидрајфусоваца. По својим последицама та афера је била револуционарна, а једна од тих последица било је стварање новог конзервативизама. На врхунцу афере 1899. године формирана је Француска акција, која је убрзо постала најугицајнија националистичка група у земљи, а на њеном челу стајао је Шарл Морас. Током афере, у атмосфери која је подсећала на грађански рат, велики део интелектуалаца био је на Драјфусовој страни, укључујући Емила Золу и социјалисту Леона Блума. Клемансо је објавио *Манифест интелектуалаца*. Истовремено, Морас ради на окупљању антидрајфусовске интелигенције. Њему није стало до Драјфусове невиности, колико до одбране војске као последње гаранције постојања Француске, те су за њега драјфусовци непријатељи јер у име индивидуализма и „права човека“ угрожавају цркву и војску, односно опстанак земље. Тако је он са тридесет година „ступио у први ред француског политичког живота, да би затим пола века остао једна од њених најупадљивијих личности“.<sup>50</sup> Ни када је официр Драјфус рехабилитован, Морас није одступио са својих позиција.

Као последица афере на парламентарним изборима 1902. године, победио је левичарски блок, „*Bloc des gauches*“, што значи да су чланови владе били жестоки антиклерикалци у складу са наслеђем радикалног просветитељства и револуције. Укратко, нова власт је на католичку цркву гледала као на непријатеља државе и републике и настојала да ограничи утицај цркве у образовање. То је довело до усвајања сета закона у наредне три године који су за циљ имали елиминацију друштвеног утицаја цркве. У том смислу су за Мораса национална интелигенција, официрски кор и црква природни савезници у борби против републике и демократије у Француској.

### *Будућности интелигенције*

Као што је већ речено, основа Морасове доктрине била је формирана још пре Првог светског рата, а најважније дело је његова *Будућности интелигенције*. Према Стакићевој оцени, реч је о једној од главних и најбољих Морасових књига.<sup>51</sup> Будући да је посредни централно дело, на овом месту је неопходно детаљније приказати садржај ове књиге.

У *Будућности интелигенције* Морас настоји да представи историјско кретање интелигенције у Француској, односно да представи њен пут од настанка у доба

50 Nolte, (1990), str. 73.

51 Стакић, В. (1939), нав. дело, стр. 59.

ренесансе до пада. Књига представља размишљање о будућности интелигенције под демократским режимом, односно све уочљивијем опадању класичне учености. Након прегледа стања, Морас напоследку указује и на начин избављења који је држао за најподеснији, односно у крајњем једини могући. Реч је о сложенем задатку који се односи на питање односа политике и културе, односно покушају да се интелигенција придобије за конзервативну ствар.

Морас полази од онога што назива „илузијом времена“, а то је теза да је у то време коначно успостављена владавина духа над голом силом, те да су интелектуалци постали стварни владари земље. Већ ту је садржана веза између културе и политике, јер су наводно у време демократије и владавине јавног мњења, интелектуалци постали они који артикулишу и формирају јавно мњење, дакле „господари свега“, а моћ коју држе у својим рукама је према томе „једина легитимна“.<sup>52</sup> Ипак, Морас тврди да је та теза сасвим погрешна.

Како би разбио ову илузију Морас се враћа у време када се у Француској током XVI столећа јављају образовани људи. Тада су „слова су била украс света“, а функција људи од пера била је да „омекшавају, глачају и поправљају манире“.<sup>53</sup> У сваком случају, образовани тада још увек нису захтевали власт. Заправо, и онда када су у својим размишљањима реферирали на најбоље уређење, песници и филозофи били су далеко од жеље да захтевају његову имплементацију. Ум се још увек могао поигравати различитим комбинацијама, али се остајало на терену фикције која није имала непосредног дејства на обичаје. Једини циљ је био да се задовољи публика. Тако је интелигенција играла битну, иако подређену улогу.

Тек су у XVIII веку формулисане жеље за промену идеја и укуса. Ту се већ могу тражити и корени револуције. Сада писци желе власт и ауторитет, нескромно пружајући свету своје планове преуређења. И овде Морас у првом реду има у виду Русоа, сматрајући да са његовом појавом започиње дуг период опадања. Управо је он главни непријатељ, отелотворење неозбиљног узурпатора, чију „срамоту и будаластост“ је политичка, друштвена и морална елита обожавала и имитирала.<sup>54</sup> Посебна невоља је у томе што су идеје које су заступали Русо и њему слични писци наилазиле на пријем и међу круговима, против којих су њихове идеје биле усмерене, као и међу припадницима доњих слојева у чије име се стање у држави и критиковало. Тако Морас даје слику декаденције, односно губитка самопоуздања код више класе до кога је дошло управо под утицајем тзв. филозофа. Другим речима, „револуција се догодила у дубинама менталитета“.<sup>55</sup> „Филозофизам“ је завладао над краљевима, а утицај погрешне филозофије досегао је до трона. Под маском Луја XVI у суштини је владао Русо. Монархија је изгубила имунитет про-

52 Maurras, C. (2016) *The Future of the Intelligentsia & For a French Awakening*, London: Arktoz, p. 15.

53 Исто, стр. 18.

54 Исто, стр. 20.

55 Исто, стр. 22.

тив „филозофизма“ да би затим 1789. односно 1792. пала без борбе.<sup>56</sup> Диктатура слова у име разума била је плод Волтеровог краљевања *Енциклопедијом* и Русоове популарности, иако Морас сматра да то и није био истински разум, јер није одговарао законима ни логике, ни физике.

Ипак, идеје су се из књига и салона на крају пренеле на улицу. Није чудо да су се људи од пера на крају готово без изузетка нашли на страни револуционара. Штавише, били су међу вођама револуције у жељи да своје преозбиљно схваћене литеарне фантазије преточе у законе. Зато Морас закључује да је погрешно сматрати да је народни суверенитет сменио краљевску власт. У стварности је успостављена диктатура људи од пера, па је револуционарна епоха представљала највишу тачку власти литерата. Не треба посебно наглашавати да у овој владавини маште и неозбиљности, том наметању новог морала и нових институција у јавном животу Морас не види ништа позитивно. Уместо синтезе традиционалног духа и нових снага дошло је до немилосрдног разарања старог.

Стога се Морас стално враћа на Револуцију из 1789. и њен значај. То је тачка када се под утицајем проблематичних идеја пошло погрешним путем. У том смислу парола Француске акције била је „прво реакција“, а то значи повратак на раскрсницу на којој се погрешно скренуло и избор правог пута „редовног развитка“.<sup>57</sup>

Онај ко се овој владавини интелектуалаца и њиховим плановима супротставио био је Наполеон. „Ништа није супротније лошој политичкој и дипломатској литератури од Наполеона вође армије. Ништа реалистичкије, ништа позитивније, ништа националистичкије“.<sup>58</sup> Наполеон као војсковођа је супротност духу интелектуализма. Међутим, он је истовремено био онај који је идеје интелектуалаца преточио у законе.

Али са погрешним идејама се не може живети вечно. Тако су филозофске идеје XVIII столећа демантоване у стварности наредног века и то на свим пољима (војном, економском, политичком, економском). Услед појаве индустрије и нових проналазака формира се социјални, раднички покрет, само што на његовом челу нису радници, него се у врховима поново срећу интелектуалци који настоје да искористе раднике за револуцију против државе. „Све што је снага догађаја предузела што је било корисно или неопходно, књижевна интелигенција је одвела у заблуду или методично оспаравала. То је сажетак историје прошлог века“.<sup>59</sup> Међутим, дани диктатуре слова били су одбројани.

Током XIX столећа уочљив је још један нови феномен. Реч је о интелектуалцима у првим редовима политике који за себе траже право да владају и предводе. „Није више књижевност по себи била та која је требало да влада у њихово име. Њихова заједничка амбиција била је да се представе пре свега као државници

56 Sanke, (2022), нав. дело, стр. XXXV

57 Maurras, C. (1925) *Enquête sur la Monarchie*, Paris: Nouvelle librairie nationale, p. 86.

58 Maurras, C. (2016) *The Future of the Intelligentisa*, p. 24.

59 Исто, стр. 27.

и људи од акције“.<sup>60</sup> Другим речима, интелектуалци су сувише преценили своју улогу.

Међутим, већом еманципацијом интелигенције створен је и већи јаз између њих и њихове природне публике, односно високог друштва. Тако је настало оно што Морас назива „књижевност клуба или револуције“, а коју је створио романтизам.<sup>61</sup> Она више није чак ни префињена, већ одговара укусу оних који траже сензацију и егзотичност. Тиме нестаје и она почетна сврха глачања карактера. Овде Морас поново у првом реду циља на романтику као на свог старог непријатеља, на њен укус за чудновато и бунт против реда и хармоније. За њега је романтика представљала књижевни, филозофски и морални наставак револуције.<sup>62</sup> Књижевници не само што траже егзотично, него устају против оних сила које су држале свет на окупу.<sup>63</sup> Не само што су се изоловали, него су се и бунили. „Романтичарска литература напада законе државе, јавне и приватне дисциплине, отаџбине, породице и имовине; скоро једини услов њиховог успеха изгледа да је био задовољавање опозиције, рад ка анархији.“<sup>64</sup> Интелигенција је дошла у позицију да ствара свој свет и да приморава јавност да следи њихове снове и амбиције. У снази тог утицаја може се детектовати порекло свих немира и револуција XIX stoleћа. Књижевност се претворила у оправдање, а понекад и позив на револуцију. Док је старија књижевност умела да брани краља, државу и религију сада се све то нашло на удару. Тако је анархизам интелигенције постепено поткопавао традиционалне вредности и квариио укус француске књижевности замењујући старе вредности и укусе новим друштвеним симулакрумом.

У свом прегледу историје интелигенције Морас не занемарује ни значај материјалних промена и индустријског развоја. Наиме, технички напредак у ситуацији када материјалним силама нису постављене препреке и границе, односно институције, јавни дух или традиција ствара додатне невоље. Тако се у новим околностима и положај интелигенције додатно усложњавао.

С тим у вези Морас скреће пажњу на материјално стање писаца. Пораст богатства и индустријализација довели су и до проширења читалачке публике, али и до комерцијализације па се до средине XIX века словима и мислима трговало као вином. То значи да се могло живети од писања. Будући да је веће тржиште предочавало могућности веће зараде створена је и књижевна индустрија, а поједини књижевници могли су да дођу до знатног богатства. Наравно, тај комерцијални успех имао је и своју цену, те је тако дошло до опадања квалитета. На другом месту Морас то своди на формулу: „Чак и код обдарених раса демократија завршава у медиократији“.<sup>65</sup> Такође, услед индустријализације књижевности она је

60 Исто, стр. 28.

61 Исто, стр. 31.

62 Maurras, (2022) *Meine politischen Gedanken*, нав. дело, стр. 151.

63 Maurras, (2016), нав. дело, стр. 32.

64 Исто, стр. 32–33.

65 Maurras, (2022), нав. дело, стр. 24.

пала под власт капитала. Нове околности нису писцима омогућиле ни финансијску ни уметничку независност. Штавише, иако су писци можда постали богатији, капитал који је долазио у ову нову индустрију био је моћнији, а интелигенција је постала тек „*ancilla plutocratiae*“. У лажној нади да се ослобађа, писац губи самог себе.<sup>66</sup> Околност да је реч о интернационалном капиталу такође није без значаја и Морас ту види даљу денационализацију интелигенције. Тако он говори о потплаћивањима штампе и утицају који је на француско јавно мњење у време рата 1870–1871. године имала пруска страна. Тада су непријатељу фактички помагали француски интелектуалци. Подмитљива интелигенција не само да је занемарила своју дужност и није просвећивала масе, него их је још и варала.<sup>67</sup> Свемоћни „диктатори укуса“ у време „власти интелигенције“ били су средство у власти оних који су плаћали услуге тог образованог пролетаријата. Посебно је непријатно што су интелектуалци све то чинили уверени у сопствену моралну узвишеност. Формула је јасна: страни финансијски капитал преко контроле интелигенције може да презме читаву земљу.

Заправо, у демократији јавно мњење игра улогу краља, а њега стварају писци, које не покрећу ни убеђења, ни стручност, ни патриотизам колико похлепа, а ту похлепу искоришћава новац. Морас тако долази до закључка да иако са напретком демократије расте номинални утицај интелигенције, њен ауторитет и поштовање према њој опадају у истој мери.<sup>68</sup> Писци све мање и мање излажу сопствено мишљење, а оно се све мање и мање цени. Стварни ауторитет у демократији је новац, који је и бира и ствара, без њега демократија „пада у ништа или у хаос“. Без новца нема новина, нема бирача, нема мњења, „он је стваралац и отац све демократске моћи, све изабране моћи, све моћи која је зависна од мњења.“<sup>69</sup> Другим речима, демократија се схвата као систем двоструке владавине: „привидне, оне броја и стварне оне олигархије и новца.“<sup>70</sup>

Морас овај развитак не посматра као историјску неминовност већ пад значаја интелигенције доведи у везу са институционалним аранжманима, јер стање није исто у свим европским државама, поготово уколико је реч о монархијама. „У Немачкој или у Енглеској, новац не може формирати лидера државе, јер оно што га ствара је рођење, а не новац“.<sup>71</sup> Тако излази да је наследни монарх стабилан, независтан и у стању да се одупре утицајима међународних финансија, јер „његов ауторитет потиче из другог извора“, а „краљевска крв ништа не дугује новцу“.<sup>72</sup> Такође, он може да усмерава, штити националну интелигенцију од утицаја стра-

66 Maurras, (2016) *The Future of the Intelligentisa*, p. 45.

67 Исто, стр. 50.

68 Исто, стр. 47–48.

69 Maurras, (2022), нав. дело, стр. 214–215.

70 Исто, стр. 223.

71 Maurras, (2016), нав. дело, стр. 53.

72 Maurras, (2022), нав. дело, стр. 215.

ног новца. Невоља је што у Француској недостаје институција која може да опстане одвојена од „новца и мњења“. Морас ослобађа монархе оптужбе за корупцију и исти процес покреће против демократије, а њене чиновнике назива службеницима, „дејством и узроком суверене плутократије“. Услед слабости од којих пати људско срце наследна власт може једном, два или десет пута бити жртва новчаних скандала, али је народна власт услед за њу карактеристичних, природних покретачких енергија нужно и увек њима оптерећена и то у још већој мери.<sup>73</sup>

Када се силе новца докопају државе и када је деградирају на ниво свог инструмента оне теже ка повећању њених надлежности. „Што је више расла држава на рачун појединаца, тим више је новац, господар државе, видео да тиме расте простор његовог утицаја.“<sup>74</sup> Ту Морас понавља свој стари страх од превелике централизације и неограничене моћи државе. Позната је његова формула: „Бунимо се са појединцима противу државе, али са друштвом против појединца“.<sup>75</sup> Он такође сматра да демократска држава настоји да под своју контролу стави чак и религију као што јој је то успело у случају универзитета. „Француска држава је униформна и централизована; са бирократијом која досеже до сваке школске клупе у сваком селу, таква држава је савршено наоружана да спречи формирање било каквог озбиљног противника, који није само против ње, него и против плутократије чији је она израз.“<sup>76</sup> Плутократија користи моћ државе како би спречила да се уочи политичка стварност или да се препозна и каже истина. Ако се већ изрекне онда се мора зауставити њено ширење. Другим речима, реч је о клими која је далеко од подстицајне за интелектуалце. Резултат је да је су 1905. године слободни духови имали избор да задрже слободу и живе у сиромаштву и изолацији или да пактирају са духом времена за шта би били награђени материјалним благостањем.<sup>77</sup> Превласт новца је најапсолутнија и најнеодговорнија од свих, и преовладава баш у оним земљама које се називају напредним. У Америци новац је важнији од религије, а само силе крви спречавају да до сличног развоја дође и у Европи.<sup>78</sup> Ова превласт новца је за Мораса такође последица „демократске једнакости“. Власт новца може да уравнотежи само она сила чије порекло није у новцу и која би припадала моралном, а не материјалном реду.<sup>79</sup> Новац има своје место као слуга, али његова владавина ствара „лудост и злочин“.<sup>80</sup>

Поред монархије Морас и цркву сматра за институцију која још увек успева да одолева силама новца. Католицизам се одупире новцу и то је разлог зашто се црква прогони. Пошто се супротставља доминацији новца, црква за Мораса

73 Исто, стр. 216.

74 Maurras, (2016), нав. дело, стр. 54.

75 Стакић, (1939), нав. дело, стр. 69.

76 Maurras, (2016), нав. дело, стр. 55.

77 Sanke, (2022), нав. дело, стр. XXXVI

78 Maurras, (2016), нав. дело, стр. 7.

79 Maurras, (1925), *Enquête sur la Monarchie*, p. 97.

80 Maurras, (2022), нав. дело, стр. 195.

представља „последњу тврђаву слободне мисли“ и „последњи аутономни орган чистог ума“.<sup>81</sup> Тако долази до обртања позиција, будући да се црква обично напада као претња слободи духа, док сада Морас брани став да би управо пропаст цркве представљала и пропаст праве интелигенције. Будући да је Морас држао да „начело једне цивилизације јесте духовно начело вере,“ иако вера не мора нужно бити религиозна, те да „цивилизација мора, пре свега, да се заснива на духовним вредностима“<sup>82</sup> то је одбрана цркве истовремено и одбрана цивилизације. Одатле следи да интелигенција може повратити свој понос и заузети место које јој припада једино уколико смогне снаге да формира савез са монархијом и црквом, а то значи са силама традиције и крви, а против силе међународног новца. Под крвљу Морас подразумева духовно-правну спону између родитеља и деце, живо формирање потомака од стране предака. Ослобођена биолошких импликација „крв“ код Мораса долази као синоним за „наслеђе“ или „традицију“.<sup>83</sup> Реч је о принципу „родитељства“ који се уочава не само у монархијама, него и у институцији патрицијата која се среће и код свих успешних република као што су Рим, Венеција или Картагина.<sup>84</sup>

Тако Морас супротставља новац и крв, као две велике силе. Без цркве на својој страни интелигенција нема могућности да се сама одбрани од новчаних сила. Црква је последња линија одбране, јер када држава као инструмент плутократије сломи цркву, интелигенција више нема чему да се нада. Држава која у својој власти има универзитете може у свако доба уздићи или сломити интелигенцију. Она је стога много озбиљнија претња слободи мисли него што је у доба *ancien régime* могла да сања.

У таквим околностима интелигенција пропада, јер под контролом новца и материјалних сила, духовни развој и уметничка узвишеност бивају немогући. Истински узвишени су једноставно „сувише добри за свој век“ у коме је „идеја високе интелектуалности потпуно изгубљена“.<sup>85</sup> Новинарство као професија је дисквалификовано, а демократска држава стимулише раст „интелектуалног пролетаријата“, односно „образованих просјака“<sup>86</sup> којима се може манипулисати. Уместо да просвећује и пружа оријентацију необразованим масама, најамничка интелигенција их вара. У будућности Морас предвиђа још дубљи пад интелигенције, „образованих просјака“ који ће по друмовима вући бедне остатке онога што су некада били уметност и књижевност.

Иако противник доминације новца, Морас нема у виду социјалистички одговор. Штавише, за њега је идеја социјалне револуције још једна илузија и то „сим-

81 Maurras, (2016), нав. дело, стр. 7.

82 Радица, (1994), нав. дело, стр. 307.

83 Sanke, (2022), нав. дело, стр. XXXVI

84 Maurras, (2022), нав. дело, стр. 22.

85 Исто, стр. 3.

86 Исто, стр. 58, 59–60.

плистичке врсте“.<sup>87</sup> Он подвлачи да простодушни узвикују „побунимо се“ заборављајући да је револуционарни експеримент већ учињен у Француској, и да из тога није произашло ништа добро. Новац измиче именовању и освети. Фин и несталан, он је имперсоналан.<sup>88</sup> Штавише, социјалистичке и анархистичке листове веома често финансирају плутократе. Новац на тај начин контролише нападе и усмерава их према оним облицима (земља, индустрија) који су још задржали нешто персонално и национално.<sup>89</sup> Имајући то у виду, Морас не жели левичарску револуцију, већ обнову. Он тако разликује две врсте капитала: конзервативан, умерен, видљив, укореењен у провинцијама и традицији и други анониман и револуционаран капитал. Овај други финансира револуционарне часописе и усмерава бес радника против првог, једнако као и против цркве која је препрека „империјализму новца“.<sup>90</sup>

Својом књигом Морас приказује да је интелигенција која је од XVII века захтевала републику и демократију, верујући да тако побољшава свој статус и место у друштву, те да доприноси напретку, заправо поткопавала сопствени положај. Монархија, држава и традиције рушене су за туђ рачун, а ствар слободе, духа и разума пала је у други план пред сировом и бруталном владавином безличних новчаних сила које су већи непријатељи слободе од сила традиције и старог поретка. Они који су хтели да буду национални диктатори постали су робови. Одвајајући се од свог стварног савезника аристократије као чувара уметности, цркве као носиоца литерарне, филозофске и теолошке културе, и монархије као основе целокупне традиционалне зграде, интелигенција је довела у питање сопствени положај.

Само по себи се разуме да Морас нити је био нити је могао бити противник интелигенције као такве. На крају крајева и сам је био човек од пера, па је у том смислу и лично био заинтересован за положај свог сталежа. Она има мисију да „спаси нацију и цивилизацију од беспомоћног робовања новцу“, а испуњење тог високог задатка зависи од избора пута. Стога он рецепт за препород види у повратку на позиције *Grand Siècle*, када су литерати поносно суделовали у изградњи класичног духа Француске на страни монархије и цркве, односно „подршци и поштовању према старој филозофској и религијској традицији, служењу институцијама као што су клер и војска, одбрани одређених класа, ојачавању одређених пољопривредних, индустријских, па чак и финансијских интереса, који се разликују од интереса новца као таквог утолико што оне одговарају одређеним ситуацијама, моралним функцијама. Избор такве стране пружио би француској интелигенцији извешан ауторитет“.<sup>91</sup> Људи од пера би према томе требало да као некада поново

87 Исто, стр. 56.

88 Исто, стр. 7.

89 Исто, стр. 56.

90 Sanke, (2022), нав. дело, стр. XXXVI

91 Maurras, (2016), нав. дело, стр. 65.

заузму важно и цењено, иако подређено место. Заправо, права функција интелигенције је да види и учини видљивим који режим би био најбољи, да га ауторитативно изабере и усмери друге силе у том правцу.<sup>92</sup> Испуњавање ове функције подигло би морални углед интелигенције. То подразумева да се поново мора успоставити стање слично ономе које је постојало када је снажна интелигенција цветала под заштитом моћног скиптра. На другом месту Морас је сасвим јасан с обзиром на избор који стоји пред интелигенцијом. „Има данас два света која су се створила: један легалан, и други стваран свет. Ова су два света суштствено међусобно различна и подвојена. Интелектуалац треба да се одлучи између да два света. Он мора да се изјасни: да ли је за легалан или за стварни свет. Али са свих страна нам допиру и стижу тешки гласови о европској и западној ноћи, о сумраку цивилизације и о смрти Европе, наше матере! Оно што је величанствено у духу и у интелектуалцу, то је нада.“<sup>93</sup> Легалан свет о коме Морас говори је свет демократије и поретка какав постоји, док је стварни свет она дубља, традиционална, класична, католичка те коначно монархистичка Француска са својим покрајинама која опстаје с оне стране државне администрације. У ноћи цивилизације Морас се нада да ће интелектуалци изабрати праву страну. Опредељење за стваран свет истовремено значи и да интелектуалци морају да се ослободе снова о преобликовању света у складу са пројекцијама сопственог ума удаљеног од стварности.

Другим речима у Морасовој визири институционална обнова ће омогућити културну обнову, а монархија спасити цивилизацију. „У име разума и природе, у складу са древним законима универзума, за добробит поретка, за трајање и прогрес угрожене цивилизације, све наде су укрцане на брод контрареволуције.“<sup>94</sup> Тим покушајем интелектуални свет ништа не ризикује, те уколико још воли себе, последње остатке свог утицаја и слободе, уколико још воли Француску он постаје погодан да поведе „реакцију очајних“.<sup>95</sup> Поново се уочава Морасов парадокс, јер напредак зависи од контрареволуције, односно реакције.

### Закључак

*Будућности интелигенције* доживела је приличан успех. Спис је био читан у широким круговима и у великој мери је допринео расту Морасовог угледа. „Након година опадања његова књига је водила ка поновном оживљавању монархистичке идеје.“<sup>96</sup> Морас је отворио тешко питање положаја интелигенције и њене будућности у модерном добу. Поред тога, књига је због своје одбране цркве била пријемчива католичким интелектуалцима, као и агностицима због своје јасне рационалне и позитивистичке аргументације која није можда веровала у црквене догме, али је прихватала њену важност у друштвеном животу. Такође, она се обраћала

92 Исто, стр. 64.

93 Радица, (1994), нав. дело, стр. 314.

94 Maurras, (2016), р. 65.

95 Исто, стр. 65.

96 Sanke, (2022), *Meine politischen Gedanken*, Schnellroda: Institut für Staatspolitik, стр. XXXVI

оној публици која је осећала угрожено под налетом левице: војсци ослабљеној Драјфусовом афером, цркви угроженој законима из 1902. године и националном капиталу који је стрепео од социјалистичке власти. Као савезника Морас им је нудио националну интелигенцију која у овом савезу спасава себе и културу. При томе се посебно трудио око верника католичке цркве који су му се чинили као она друштвена група способна да пружи делотворан отпор атеистичкој републици. Уосталом, према његовом мишљењу, режиму реда одговара и црква реда, наследница антике и једина интернационала која није анархистичка.<sup>97</sup> Међутим, јединство француске елите тек треба остварити, а стварање тог јединства спадало је у круг задатака Француске акције, која је требало да делује у смеру успостављања монархије, чиме би се окончао период постојања демократске републике, поразила антинационалне снаге, те тако спасила Француска и цивилизација.

Укратко, Морас је истицао постојање чврсте везе између неједнакости и реда, односно цивилизације,<sup>98</sup> те је самим тим за њега поредак успостављен на принципу једнакости подразумевао поништавање културе. Другим речима, демократија је подразумевала унутрашње опадање и слабост према претњама споља. То је била лекција за коју је веровао да је научио на грчком примеру. Наследник грчке идеје била је у његовој визији Француска. Одбрана културе од демократије подразумевала је мобилизацију интелигенције и њено везивање са црквом као преосталим носиоцем античког наслеђа, као и са војском и снагама националног капитала, а против интернационалистичке силе новца чија би победа за последицу имала пропаст и нације и културе.

97 Gurian, W. (1928) *Die politischen und sozialen Ideen des französischen Katholizismus 1789/1914*, M. Gladbach: Volksvereins-Verlag.

98 На овом месту важно је уочити разлику између појма цивилизације који користи Морас и значења које том појму придаје Шпенглер. Док за Шпенглера постоји разлика између појмова култура и цивилизација, па цивилизација представља фазу опадања једне културе, за Мораса ствари стоје другачије. Може постојати више култура, па и више цивилизација у којима се преноси морални и материјални капитал. Ипак, те различите цивилизације на свом ступњу развика још нису цивилизација у правом смислу речи. Када говори о цивилизацији Морас на уму има Грчку као цивилизацију највишег реда коју је Рим универзализовао и Француску као легитимну наследницу. Maurras, (2022), нав. дело, стр. 140–151.

ЛИТЕРАТУРА:

- Asher, K. (1998) "T. S. Eliot and Charles Maurras", *ANQ: A Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews*, 11:3, pp. 20–29.
- Berdajev, N. (1990), *Filozofija nejednakosti*, preveo Mirko Đorđević, Mediteran, Oktoih, Titograd, str. 217–230.
- Gurian, W. (1928) *Die politischen und sozialen Ideen des französischen Katholizismus 1789/1914*, M. Gladbach: Volksvereins-Verlag.
- Hamilton, A. (1971) *The Appeal of Fascism. A Study of Intellectuals and Fascism, 1919 – 1934*, London: Anthony Blond Ltd.
- Ludwig, J. Die Konservative Revolution in England, in *Die Konservative Revolution in Europa*, ed. Weißmann, K. (2013) Schnellroda: Institut für Staatspolitik, pp. 169–196.
- Maurras, C (1912), *La Politique religieuse*, Paris: Nouvelle Librairie Nationale.
- Maurras, C. (1921) *La Démocratie religieuse*, Paris: Nouvelle librairie nationale.
- Maurras, C. (1922) *Romantisme et Révolution*, Paris: Nouvelle Librairie Nationale.
- Maurras, C. (1925) *Enquête sur la Monarchie*, Paris: Nouvelle librairie nationale.
- Maurras, C. (2016) *For a French Awakening*, London: Arktos.
- Maurras, C. (2016) *The Future of the Intelligentia & For a Franch Awakening*, London.
- Maurras, C. (2022) *Meine politischen Gedanken*, Schnellroda: Institut für Staatspolitik.
- Mehring, R. (2009) *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall. Eine Biographie*, München: C. H. Beck.
- Mohler, A. (1958) *Die französische Rechte*, München: Isar Verlag.
- Molnar, T. (1999) "Charles Maurras, Shaper of an Age", *Modern Age*, Vol. XLI, No. 4, pp. 337–342.
- Nolte, E. (1990), *Fašizam u svojoj epohi*, preveli Mirjana Popović i Zlatko Krasni, Beograd: Prosveta.
- Arenstam, A. (1939), „Šarl Moras“, *Izbor najboljih savremenih članaka*, broj 6, Beograd, str. 610.
- Nolte, E. (1993) *Streitpunkte. Heutige und künftige Kontroversen um den Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main: Propyläen.
- Sanke, M. „Maurras lesen?“ in: Charles Maurras (2022), *Meine politischen Gedanken*, Schnellroda: Institut für Staatspolitik, S. XV–LVIII
- Spengler, O. (1920) *Preußentum und Sozialismus*, München: Verlag C. H. Beck.
- Tokvil, A. (2002) *O demokratiji u Americi*, preveo Živojin Živojinović, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Достанић, Д. (2024) „Појам 'вечне левице' код Ернста Нолтеа“, *Српска политичка мисао*, бр. 4.
- Радица, Б. (1994) *Атенија Европе*, Београд: Студентски културни центар.
- Стакић, В. (1939) *Монархистичка доктрина Шарла Мораса. Основи француског порека*, Београд: Француско-српска књижара А. М. Поповића.

Dušan Dostanić

Institute for Political Studies, Belgrade

THE CLASSICAL SPIRIT IN POLITICS

CHARLES MAURRAS AND THE RIGHT-WING DEFENCE OF CULTURE

**Abstract:** In this paper, the author attempts to shed some light on the attitude of conservatives towards culture from the perspective of the French author Charles Maurras. Maurras was chosen not only as one of the representatives of the right-wing, but also as one of the most prominent figures in French political and cultural life during the first half of the 20th century. The paper examines the connection between Maurras's criticism of democracy and the defence of the classical spirit, as well as his attitude towards the position of intellectuals in a democratic regime. In order to accomplish cultural renewal, Maurras advocated institutional renewal, i.e. return to monarchy, and thus an alliance between the church and intellectuals.

**Key words:** *Charles Maurras, intellectuals, culture, criticism of democracy*